

L'EVOLUTION DES RAPPORTS ENTRE LES ÉTABLISSEMENTS MILITAIRES ET CIVILS
AU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

Tout en soulignant l'intérêt de ce sujet pour le problème de la romanisation par la voie de l'urbanisation, on passe en revue les diverses opinions des auteurs (Th. Mommsen, O. Behn, A. Schulten etc.) en s'arrêtant aux récentes théories de F. Vittinghoff et A. Mocsy. Suivant le savant allemand les camps militaires n'ont jamais eu un territoire, les camps auxiliaires n'ont pas développé des *canabae* et, enfin, ce n'est que des vicî ou des *civitates* annexes aux camps légionnaires qui proviennent les futurs municipes. Suivant le savant hongrois on peut faire la distinction entre le I-er siècle quand les camps avaient des larges territoires, les premiers trois quarts du II-e siècle quand les *canabae* ont une certaine autonomie et le III-e siècle quand l'autorité militaire redevient prépondérante.

Les documents épigraphiques de la Scythie Mineure confirment ces dernières assertions. Tandis qu'au II-e siècle les territoires militaires sont conduits par des *quinquennales* civils (Capidava, Noviodunum, Troesmis), au III-e siècle on constate plusieurs délimitations des terres effectuées par des militaires (*Histris*, *Capidava*, *Civitas Ausdecensium*).

PROPRIETARI FUNCIARI IN DOBROGEA ROMANA

V. H. Baumann

Constituirea provinciei Moesia Inferior pe la sfârșitul sec. I e.n. și organizarea ei politico-militară și administrativ-teritorială care i-a urmat, a reprezentat efectele unor îndelungi experiențe ale Imperiului de stabilire a unor puternice frontiere naturale în permanență sa competiție cu lumea „barbară”.

În Moesia Inferior, acțiunea de compartimentare teritorial-administrativă, săvârșită la începutul sec. II e.n., conștința „*de jure*” o situație „*de facto*” rezultată dintr-un proces continuu, îndelungat și original de colonizare a acestui teritoriu. Această acțiune, întreprinsă pe verticală¹⁾, stabilea limitele tuturor celulelor economico-sociale ca și raporturile lor de natură juridică și fiscală.

Regimul proprietății fiind condiționat atît de caracteristicile naturale ale acestor ținuturi, care la vremea aceea nu permiteau constituirea unor mari latifundii, cît și de relațiile deja existente la venirea romanilor, în teritoriile colonilor pontice, implica o întreprindere paralelă a mîinii de lucru servile și a celei libere din satele băștinașe, deposedate de pămînturi.

În aceste condiții, un rol important aveau să-l joace în viața economică, socială și culturală a provinciei, mica și mijlocia proprietate rurală de tipul fermelor rustice — așa numita „*villa*” sau „*praedium*”.

Sub aspectul său rustic sau suburban, „*villa*” reprezenta tipul de proprietate cel mai adecvat condițiilor locale, născut atît din necesitățile imperiului de exploatare sistematică și uniformă a provinciei, cît și din forma cea mai reală de stăpînire a pămîntului de către veterani, cetățeni români sau peregrini.

Importanța deosebită a „*villae*”-lor în istoria provinciilor romane rezidă din aceea că ele fac proba afluenței de populație romană și a intensității romanizării în diferite zone-istoricește conturate²⁾. În acest sens „*villa*” romană reprezintă un document economic, social și demografic de prim ordin.

Caracteristicile sale structurale, rezultate din asocierea părții productive („*pars fructuaria*”) locuinței propriu-zise („*pars urbana*”) în care se transferă decorul și confortul unei locuințe urbane, evidențind, de cele mai multe ori, prezența per-

1. Fenomen relevat de numeroși „*termini*” descoperiți în Dobrogea: la Vadu, lângă Histris („*finis terrae vic(i)*”) — C.I.L. III, 13488; piatră de hotărnicie în teritoriul tomanian la hotarul moșiei lui Tib. Cl. Firminus (cf. V. Pârvan, *Începuturile vieții romane în Gurile Dunării*, București, 1925, p. 144); Hotărnicia lui Ovinus Tertullus în lectura lui I. I. Russu (Un hotărnicie în Scythia Minor, SCIV, VI, 1-3, 1936, p. 36); inscripția de delimitare a hotarelor cetății Ausdecensior, în lectura lui D. Tudor (v. *Analele Universit. Buc.* nr. 5, 1928, p. 59 și urm.); inscripțiile grecești de delimitare a ținutului casanilor de pe stîncile de la Serevent (v. V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI s. II, tom. XXXV, Buc., 1912, p. 326).

2. Antonio Prova, *L'arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961, p. 312.

manentă a proprietarului³), reprezintă criteriul unei condiții agricole recomandată de tratatele de agricultură romane⁴). Sectorul productiv și cel rezidențial — strîns legate într-un raport de cauzalitate — reflectă poziția economică a proprietarului sub aspectul capacității productive și al reducerii cheltuielilor de producție. „*Villae*”-le romane iau naștere și se înmulțesc, în special în regiunile traversate de marile artere de comunicații, sau în apropierea marilor așezări provinciale⁵).

În Scythia Minor au existat toate condițiile dezvoltării acestui tip de exploatare rurală. Poziția strategică a provinciei necesită trupe numeroase și drumuri bine întreținute care unesc toate fortificațiile dunărene și cetățile grecești într-o perfectă rețea rutieră, asupra căreia informațiile noastre ating sfîrșitul secolului IV e.n.⁶); fenomenul continuu de împroprietărire a veteranilor cu „*agri viritim assignati*” pînă la mijlocul sec. II e.n. și de așezare a coloniștilor romani sau peregrini, atestat copios în întreg secolul respectiv, sînt dovezi peremptorii asupra posibilităților de existență a „*villae*”-lor romane în teritoriile dobrogene.

Din păcate însă, de la Gr. Tocilescu care releva pentru prima oară existența lor în teritoriul fostei provincii romane și V. Părvan care, căutîndu-le încadrarea, istorice logică, în marea angrenaj economico-organizatoric roman, evidențiază importanța lor în procesul de romanizare a populației și efectua pentru prima oară săpătură într-o „*villa rustica*” din teritoriul dionysopolitan⁷), cercetări mai mult sau mai puțin sistematice asupra acestui tip de proprietate nu s-au efectuat decît în ultimii ani. Atestări arheologice sigure s-au făcut lîngă Moșneni, în teritoriul Callatidei⁸), unde a fost descoperit un depozit de unelte agricole de tip roman, pe valea Teiței, lîngă M-rea Celic-Dere, unde a fost scos la iveală un depozit de materiale de construcție⁹), în teritoriul noviodunens, și pe valea Taiței, în apropiere de Horia, în teritoriul troemens, unde a fost cercetată aproape complet zona locuibilă a unei astfel de proprietăți¹⁰). De asemenea, în ultimii doi ani au fost depistate și s-au început cercetări arheologice în „*villae*”-le din zona de nord a localității Niculișel în apropierea cetății Noviodunum¹¹).

Nu sîntem încă în măsură să discutăm pe baza mărturiilor arheologice tipologia „*villae*”-lor romane, răspîndirea lor teritorială, conținutul și structura acestui tip de proprietate. În schimb, o serie de mărturii epigrafice vin în întîmpinarea cercetărilor arheologice, furnizînd mărturii grătore asupra unei părturi sociale de proprietari funciari ale căror origini le găsim, atît în provinciile apusene cît și-n cele orientale ale imperiului, și care, prin modul lor de viață pur roman, a constituit pirghia ridicării provinciei, la înălțimea cerințelor unei civilizații orientate spre urbanism.

Care erau acești proprietari și ce concluzii se pot trage din cunoașterea lor? De la început ținem să precizăm că numărul lor, la o mai atentă analiză a inscripțiilor, pare să fie cu mult mai mare decît cel la care se opresc majoritatea cercetărilor care s-au ocupat mai mult sau mai puțin de problema în discuție.

În teritoriul troapeean, o proprietate a senatorului roman C. Aelius Marcianus era condusă de un „*viticus*” al cărui nume „Iachetav” s-ar putea să desemneze

3. Daniela Scaglharini, *Ravenna e la ville romane in Romagna*, Ravenna, 1969 (Osservazioni nella complementaria economica fra la città e il retroterra) p. II.

4. Cato, *De agric.*, IV; Varro, *De re rust.*, 3; Columella, *De re rust.*, I, 4-6.

5. A. Froya, *op. cit.*

6. Vezi stîlpul militar de lîngă Abrit din vremea lui Theodosiu (cf. V. Velkov, *Așezări în Tracia și Dacia*, Sofia, 1959, p. 37).

7. V. Părvan, *Raport asupra săpăturilor din Dobrogea nouă*, în *ARMSI*, XXXVI, 27-34; în 1913 autorul cercetează cetatea veche de la Diș-Pudac și „*villa rustica*” de lîngă Gheștel-ler, lîngă Ekrene = Kranevo (R. P. Bulgaria).

8. *SCIV*, I, 1959, pp. 90-92.

9. Vezi A. Rădulescu, în *Pontica* IV, 1971, p. 212. Săpăturile au fost limitate la un simplu sondaj, efectuat în „*Livada maicilor*” de la M-rea Celic-Dere, cu care ocazie au fost depistate, după părerea noastră, resturile unui complex meșteșugăresc aparținînd unei proprietăți de tip „*villa*”.

10. V.H. Baumann, *O villa romană la nord-vest de Horia (Jud. Tulcea)*, în *Bul. Monument. Ist.*, nr. 4, 1972, pp. 45-42.

11. *Ibidem*, *Observații arheologice asupra poziției și cronologiei așezărilor romane din zona de nord a Niculiștelui*; comunicare susținută la sesiunea muzeului din Constanța din oct. 1973 și publicată în *Peuce* IV, 1975.

un băștinăș de origine servilă — „*servus e(t) visus*” întrebuințat de patronul său ca un om de încredere, aici la marginile imperiului.

Proprietari de pămînturi în teritoriul tomitan, erau, în sec. II e.n., Tib. Claudius Firminus, cunoscut dintr-o piatră de hotărnicie¹² și M. Ulpius Longinus, veteran și senator tomitan care împreună cu soția sa, Ulpia Aquilina, își ridică un monument funerar pe moșia de lîngă Tomis — „*in praedio suo*”¹³). În cazul lui Tib. Claudius Firminus sîntem în fața unui occidental al cărui strămoș a primit cetățenia în prima jumătate a secolului I e.n., iar tatăl său, ca cetățean roman, investit cu toate drepturile, și-a cumpărat pămînt, foarte probabil în vremea Flaviilor, în apropierea cetății Tomis. Avem, așadar, în persoana lui Tib. Cl. Firminus pe reprezentantul celei de-a treia generații de cetățeni romani. Un proprietar funciar din aceeași familie a Claudiilor dedica, în anul 142 e.n., de undeva din ținutul de țară al tomitanilor, o închinare zeilor¹⁴). Numele său, Claudius Posidonius, ca și existența lui Tib. Claudius Firminus în același teritoriu al Tomis-lui, ne tenescă în a stabili o legătură de rudenie între cei doi, poate chiar o filiație, în care caz am avea de-a face cu aceeași proprietate, — Posidonius fiind moștenitorul lui Firminus.

M. Ulpius Longinus, eliberat în timpul lui Traian, foarte probabil imediat după războaiele dacice cărora le-a supraviețuit, primesc, odată cu cetățenia și „*praedium*”-ul, prin „*assignatio*”, în apropierea Tomis-ului. Trebuie să fi deținut o funcție cit de cit importantă în armată, pentru ca, civil fiind, să ajungă senator tomitan. În acest sens, cazul centurionului primipilar Iulius Fronto, este suficient de elocvent. Proprietar funciar în teritoriul tomitan, el își administrează moșia cu ajutorul unui grec — Castresios — despre a cărei soție aflăm că a trăit 25 de ani¹⁵). Numele vechi roman al lui Iulius Fronto și funcția pe care a avut-o în armată, ne îndemnă să credem că a servit în una din legiunile romane recrutate din Occident, aflate în Moesia Inferior după războaiele dacice.

Familia Iuliilor este atestată și de o altă inscripție, inserată în *CIL*, III, la nr. 7567. Ea trebuie să fi fost posesoara mai multor moșii în teritoriul tomitan. Piatra funerară așezată pe mormîntul lui Cocceia și a celor doi fii ai săi, posesorii aceluiași nume — Iulius Antoninus, de moștenitori rămași în viață — Iulia Pupila și Iulius Cocceius¹⁶), ne evidențiază încă o familie înstărită de cetățeni romani din Dobrogea secolului al II-lea al e.n.

Din ținutul rural al Tomisului ne-a parvenit informația referitoare la familia unor proprietari care au primit pămînt încă de pe timpul Flaviilor. Flavius Capito, căruia, pe la începutul secolului II e.n., fiul și moștenitorul său — Flavius Castus, îi ridică monument funerar pe moșia sa, fusese recompensat de împăratul Vespasian pentru bravură, în timpul îndeplinirii serviciului militar în „*ala I Pannoniorum*”. După eliberare, personajul nostru, se stabilește împreună cu familia în teritoriul fecit al cetății Tomis¹⁷).

Deosebit de important, pentru problema care ne interesează, apare monumentul funerar al lui Saturninus Biti care ne relevă în sec. II e.n. o întreagă familie de proprietari de țară din teritoriul tomitan, cu o bună situație materială, posedînd pămînt și sclavi¹⁸). Textul care însoțește relieful funerar, ne evidențiază un interesant moment al romanizării populației din Scythia Minor. Saturninus este fiul unui trac — Bitus; soția sa, Ziles și fiul Curithie, poartă nume trace; în schimb, două fiice, Valeria și Sabina, au, ca și tatăl, autentice nume romane.

Din teritoriul cetății Histria, au ajuns pînă la noi două inscripții conținînd textul unei hotărnicii înfăptuite în prima jumătate a sec. II e.n., între proprietatea

12. *CIL*, III, 12463 (= Gr. Tocilescu, *AEM*, XIV, p. 18; idem, *RIAF*, V, IX, 1932, p. 32-46).

13. V. Părvan, *Archaeologische Funde im Jahre, 1911, Rumänien*, în *Arch. Anzeiger*, 1914, col. 442 și fig. 10.

14. *CIL*, III, 770.

15. Cf. V. Părvan, *Inceputurile...*, p. 118; inscripția a fost descoperită în satul Cumpăna, la sud de Constanța.

16. Iorgu Stolan, *Tomilana*; *Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, Buc. 1962, cap. V, p. 213, nr. 4.

17. *CIL*, III, 7567 (= Gr. Tocilescu, *AEM*, VI, II, 34).

18. V. Părvan, *op. cit.*, p. 45; R. Vulpe, *HAD*, p. 117, cf. căruia Flavius Capito a fost atras de fertilitatea solului dobrogean.

19. D. Tudor, în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. II, 1936, p. 616 și urm., nr. 157.

unei coloniste romane — Messia Pudentilla — și teritoriul satului de băștinași — Buteșdava²⁰). Poate probabil că ambele inscripții provin din „regio Histriae”, din împrejurimile satului Mihai Viteazul, unde exista și proprietatea Messiei Pudentilla²¹). Cam în aceeași vreme, în apropiere de Ulmetum, la Nistorești, se afla moșia lui L. Pompeius Valens, magistrat histrian și sacerdot al zeului Liber²²). Conștient că va fi înmormântat laolaltă cu familia sa, compusă din soție — Mansueta și cei doi fi ai săi — Donatus și Marcus, în „praedium” de la Nistorești din „regio Histriae” („constitit regione Histria”), L. Pompeius Valens își pregătește mormântul încă din timpul vieții. Originar din Ancyra („na(t)us Fabia Anquira”), Pompeius Valens este un oriental complet romanizat care îndeplinește și funcția de preot al unei vechi zeități romane, foarte răspândită mai ales în lumea coloniștilor romani veniți din Occident.

Din teritoriul noviodunens, unica mărturie epigrafică referitoare la prezența unor proprietari funciari, provine din apropiere de Cataloi, din punctul numit de localnici „Baia romană”²³). Aici, în prima jumătate a sec. II e.n., este atestată familia Saturninilor, compusă din Caesius Saturninus, soția, și fiica sa — Caesia Saturnina, cărora, împreună cu ginerele său — Eutyches²⁴), le ridică după moarte o frumoasă stelă funerară din marmură, păstrată din păcate doar în stare fragmentară.

În apropierea cetății Troesmis se afla proprietatea unor orientali romanizați, atestată prin două inscripții funerare. Proprietarul — C. Antistius Valens, veteran al leg. a V-a Macedonica, originar din Ancyra Galatiei este înmormântat de fiul său, Antistius Zoticus, și de soția sa Atilia Fortunata, la 12 ani după eliberare²⁵). După moartea prematură a lui Antistius Zoticus (acesta moare la 36 ani, probabil la puțin timp după tatăl său), proprietatea este moștenită de mama sa — Atilia Fortunata și de soția — Antistia Antonina²⁶).

Se pare că „villa” de la Horia, cercetată arheologic în vara anului 1971 a aparținut lui Annaeus Pulcher, cel care, în a II-a jumătate a sec. II e.n., închina un monument de mulțumire zeilor sănătății — Ygva și Asclepios — de la conacul său din teritoriul troesmens, a cărei construcție de tip italic ne îndeamnă să-l considerăm pe acest veteran al leg. a V-a Macedonica, recrutat, ca și majoritatea semenilor săi, din teritoriile răsăritene ale imperiului, un reprezentat de seamă al romanismului la Gurile Dunării.

Altarul funerar descoperit la Topolog, în teritoriul cetății Troesmis, ne relevă existența unui alt oriental romanizat — Aufidius Hellus, deținător al unei proprietăți rurale în zona respectivă pe la începutul secolului II e.n.²⁷). Originar din orașul Amurium din Phrygia, Aufidius Hellus s-a așezat în părțile Topologului, probabil la puțin timp după primirea cetățeniei romane în patria sa²⁸).

Un interes aparte îl prezintă monumentele funerare din teritoriul Capidavei care atestă prezența mai multor familii de proprietari funciari din Scythia Minor.

20. Vezi I. I. Russu, op. cit., p. 30. Începând cu V. Pârvan, toți cercetătorii sîni de acord în a numi respectivul sat de indigeni — Buteșdava.

21. Em. Dorușiu, Precizări topografice, în SCIV, XV, 1, p. 132 nr. 2 (cf. mss. lui P. Polonic, nr. 512, I, 202) ; Vezi și Al. Soceveanu, Din nou despre CIL, III, 14447, Peuce II, 1973, p. 156.

22. CIL, III, 12459 (Nistorești — anul 137).

23. V. H. Baumann, Note epigrafice, în SCIV, 4, 1971, p. 394, nr. 1.

24. Inscripția a fost reluată și comentată de A. Aricescu în SCIV, VI, 1973, pp. 111—118 (Adnotări epigrafice) ; rolul lui Eutyches rămîne același și în noua lectură propusă de Aricescu.

25. CIL, III, 6134.

26. CIL, III, 6297.

27. Inscripția a fost publicată de A. Rădulescu în 1964, în Noi monumente epigrafice din Scythia Minor, la p. 183, nr. 3. Așa cum specifică și autorul, în inscripție apare forma Asclepios în loc de Aesculapio și Ygva în de Hygeia, avînd desenașia de dativ grecesc. Conform părerii lui G. Forni (il recitamento delle legioni da Augusto a Diocleziano, Milano-Roma, 1933, p. 79 și anexa C), legiunile romane dizlocate în Moesia erau recrutate în special din aria orientală a Imperiului.

28. V. H. Baumann, op. cit., p. 397, nr. 4.

29. Vezi a A. Aricescu, op. cit., discuția asupra activității guvernatorului Cappadociei și Galatiei — Aufidius Umber — de închețare a unor greco-orientali cu nomen-ul Aufidius.

În primul rînd familiile Cocceilor care au primit cetățenia în timpul lui Nerva, devenind prin „adsignatio” proprietari de „villae” în teritoriul dintre Cius și Capidava. Unul dintre ei este M. Cocceius Vitulus, veteran al coh. I de Ubi, cărui membrii familiei, îi ridică pe la începutul sec. II e.n. o frumoasă stelă funerară de marmură²⁹).

Un alt proprietar era M. Cocceius al cărui părinte trebuie să fi primit „praedium” odată cu Cocceius Vitulus³⁰). Unuia din fiii lui — Cocceius Vitales (Vitalis), mort la 50 de ani, și soției sale, Cocceia Iulia, moartă la 40 de ani, moștenitorii — Cocceius Clemens și Cocceius Hellus, le înșăță, la sfîrșitul secolului al II-lea era nosatră, monumentul funerar³¹). Cocceius Hellus (=Elius) și-a întemeiat o altă proprietate, în apropiere de Cius, unde îi, întîlnim, cam în același timp, punînd o stelă funerară la mormîntul soției sale — Titia Matrina³²).

Inrudiți cu familia Iuliiilor din teritoriul tomitan, toți acești proprietari funciari trăiesc și mor pe moșiile lor („obiti ad villam suam”).

O astfel de proprietate trebuie să fi avut în teritoriul capidavens și Cornelius Pisis care, fiind în viață, pregătește monument funerar pentru el și soția sa Bat-sinia³³), al cărui nume cu rezonanță ilirică, ne evidențiază o familie de coloniști așezați aici pe la începutul sec. II e.n. Senatorul histrian cu nomen-ul Aelius L...s își are proprietatea în teritoriul Capidavei unde locuiește cu familia sa, compusă din Flavia Victorina, soție și Aelius Lu..., fiul. Aici, la conacul său, el comandă epitaf din timpul vieții, pentru întreaga familie³⁴), fiind conștient ca și celălalt senator histrian-Pompeius Valens, că vor fi înmormîntați toți membrii familiei sale.

Pe lângă Ulmetum se găsea proprietatea familiei Valeria, întemeiată foarte probabil de Lucius Valerius, veteran al leg. a XIII-a Gemina, stabilit în zona respectivă prin sec. II al e.n.³⁵). Descendenții săi îi întîlnim ca proprietari funciari în aceiași locuri pînă la începutul sec. III e.n., de cînd datează frumoasă monument votiv închinat de libertul și întreprinzătorul moșiei („actor”) — Valerius Nilus, pentru sporul și sănătatea familiei lui L. Valerius Victorinus, compusă din soție — Ulpia Nicandras și cei trei fii : Valerius Victorinus, L. Valerius Turbo, și L. Valerius Soter³⁶).

Tot în apropiere de Ulmetum, C. Iulius C. (filius) Quadratus deținea un important „praedium”³⁷). În dubla sa calitate, de „loci princeps” și „quinquennalis” al teritoriului capidavens, Quadratus ne apare ca unul din cele mai interesante personaje provinciale ale lumii sale. Scenele de pe altarul său funerar ne relevă atît bogățiile posedate de defunct și întrebuintarea indigenilor pe moșia sa, dar mai ales faptul că, el însuși, era un reprezentant complet romanizat al unei populații rurale aflate într-un continuu proces de romanizare.

Piatra funerară descoperită în satul Ion Corvin, din teritoriul tropaeen³⁸), a fost pusă de soția unui alt „princeps loci” care-și avea moșia în locul respectiv. Numele tracic al soției acestuia — Zudecibulp, în lipsa numelui defunctului, ar părea să sprijine ipoteza după care acești „princeps” ar fi elementele romanizate ale unei aristocrații locale, care reprezenta interesele indigenilor în raporturile lor juridice și fiscale cu autoritatea romană. De altfel, un al doilea „princeps loci” este atestat în teritoriul capidavens, în persoana lui M. Atilius M. (filius) Firmus³⁹), inrudit, prin soția sa Cocceia Iulia, cu familiile Cocceilor din teritoriul Capi-

29. Gr. Florescu, în SCIV, II, 1950, pp. 126—136 și Capidava, Monografie arheologică, vol. I, Buc., 1959, p. 74, nr. 1.

30. Idem, p. 101, nr. 23.

31. CIL, III, 13717 (Gr. Tocilescu, BIAF, an. V, vol. IX, 1903, p. 24, nr. 30).

32. CIL, III, 14214³⁰ (= Gr. Tocilescu, AEM, XIX, 89 ; idem, BIAF, 1903, p. 23, nr. 29).

33. Capidava, I, p. 77—78, nr. 2.

34. V. Pârvan, Cetatea Ulmetum, I, în ARMSE, tom. XXXIV, pp. 520—531.

35. D. Tudor, în Materiale, II, 1944, p. 601, nr. 86, cu indicația „loc decunoscute (Dobrogea)”. Întrucît familia Valeria este înșățată în special în zona localității Ulmetum, considerăm posibilitatea provenienței din acest teritoriu a inscripției funerare a lui L. Iulius Valerius de un real folos pentru discuția problemei.

36. V. Pârvan, op. cit., pp. 555—557, nr. 12.

37. CIL, III, 12461 și Capidava, I, p. 19.

38. CIL, III, 7481 (= Gr. Tocilescu, AEM, VIII, p. 23, 63).

39. CIL, III, 712. Inscricția a fost localizată între Obregina și Seimeni de N. Gostar, Studii epigrafice III, Arheologia Moldovei VII, 1972, pp. 260—261.

davei. Ca și omologii săi Atilus Firmus era posesorul unui important „praedium” în apropierea Capidavei.

Inscripțiile Flavilor de la Capidava⁴¹), atestă, în prima jumătate a secolului II e.n., cel puțin una dacă nu încă două proprietăți rurale de tipul „villa-rustica” în teritoriul Capidavei.

Opinându-ne aici și raportându-ne observațiile la cele 23 de proprietăți funciare din Scythia Minor, a căror atestare epigrafică ni se pare lipsită de dubii, nu putem să nu observăm că 9 (nouă) dintre ele au fost intermedii de veterani ai diferitelor corpuri auxiliare sau legionare, staționate pe limes-ul dunărean la sfârșitul sec. I și începutul secolului II e.n. Dacă am lua în considerație și alte inscripții, care prin text, paleografie, material de construcție, compoziție sau prin socul descoperirii, sînt aproape identice știrilor epigrafice referitoare la „villae”-le romane din Dobrogea, numărul acestora ar crește simțitor. Este foarte probabil ca, printre numeroasele inscripții funerare ale veteranilor de la Tomis⁴²), cum este aceea al lui Valerius Valens — veteran al flotei dunărene, *classis Flavia Moesica*⁴³), de la Troesmis, cazul lui P. Aelius Abi (nnaeus?), veteran al legiunii a V-a Macedonica⁴⁴), de la Trapezum Traiani, aceea a veteranului C. Iulius Capito⁴⁵), de la Capidava, de exemplu, inscripția funerară a lui M. Ulpianus Domitius Antheus, veteran al coh. de Lusitani⁴⁶), sau de la Histria, ca în cazul lui Titinius Severinus — tată⁴⁷), veteran al ata-ei II-a Arabacorum, multe să fi provenit de pe astfel de proprietăți individuale. În acest caz, ar trebui să admitem, chiar sub formă de ipoteză, că majoritatea proprietăților funciare de tip „villa rustica”, aparținând în Scythia secolului II al erei noastre, familiilor de veterani. Satele („vici”) și cetățile („civitates”) erau celele care concentrasero în special puternicul flux de coloniști romani. Villa romană trebuie să se fi dezvoltat în Dobrogea, mai ales în zonele în care numărul acestor centre ale coloniștilor era suficient de redus, pentru a nu o sufoca economic, sau, acolo unde, condițiile naturale favorizau practicarea largă a agriculturii, pășoritul și a culturii viței de vie.

Exceptînd cazul teritoriului noviodunens, unde lipsa unor cercetări sistematice în fortificațiile dunărene ne lipsește de cunoașterea unui bogat material epigrafic, constatăm că cei mai numeroși proprietari funciari sînt grupați în centrul provinciei, în teritoriul capidavens (9) și în cel al cetății Tomis (7). Totodată, majoritatea acestor proprietăți ne apar alcătuite în vecinătatea unor așezări băștinase⁴⁸), ca o dovadă a largii întrebunțări a minii de lucru a indigenilor deposedați de pămînturi. Sclavii, care apar pe reliefurile funerare ale proprietarilor funciari, sînt departe de a reprezenta principala forță de muncă pe aceste moșii, în condițiile existenței unei populații constrinsă economic și probabil juridic, la o activitate semidependentă. Sclavul este folosit în gospodăria proprietarului, chiar în cazul micilor proprietăți, căci el face parte din confortul specific modului de viață roman, dar, în Scythia Minor, el nu-și află locul pe care-l detine pe marile latifundii, din Africa — spre exemplu. Un fenomen care ni se pare interesant este acela al legăturilor matrimoniale care se țes în această lume a proprietarilor de țară și care depășesc granițele stricte ale unui „territorium”, prezentîndu-ne tabloul unei romanități active, capabile să asimileze noi elemente, contribuind pozitiv la romanizarea provinciei. Astfel, folosindu-ne de exemplele mai sus citate, observăm că familiile Cocceilor din teritoriul Capidavei erau înrudite cu cele ale Iulilor din teritoriul tomitan și cu Atilus Firmus „princeps loci”, iar Flavii din zona Capidavei, sau cei de lângă Tomis, erau înrudiți prin Flavia Victoria cu senatorul histrian Aelius care-și avea conacul pe undeva în „regio Histriae”.

41. Capidava, I, pp. 40—41, nr. 4 și 108, nr. 38. Integritate și comentate de Gr. Florescu.

42. Vezi I. Stoian, op. cit., p. 232, nota 7 cu toată bibliografia.

43. CIL, III, 7382 (= Gr. Tocilescu, AEM, XI, 40, 49).

44. CIL, III, 7499 (= Gr. Tocilescu, AEM, XI, 29, nr. 24).

45. CIL, III, 12477 (= Gr. Tocilescu, BIAF, V, IX, 1903, p. 52, nr. 76).

46. CIL, III, 12480 (= Gr. Tocilescu, BIAF, 1923, p. 61, nr. 91).

47. V. Părvan, *Histria IV* Buc. 1916, pp. 142—144, nr. 47.

48. Cazul proprietăților Messiei Pudentilla, a lui Tib. Claudius Firmus, a celui de la Horia, etc.

Un alt aspect care ne interesează este acela al încadrării în timp al acestui tip de proprietate rurală în Scythia Minor. Dacă, de momentul apariției „villae-rusticae” din Dobrogea, se leagă începuturile romanizării provinciei, dispariția lor a însemnat începutul unei noi etape în evoluția romanității de pe aceste meleaguri. Constituirea primelor proprietăți funciare romane poate fi stabilită cu multă certitudine în vremea Flavilor, numele veteranilor care au primit odată cu cetățenia și lotul de pămînt („praedium”), rămîne mărturie cea mai sigură a acestui fenomen⁴⁹). Mărturiile epigrafice însă, ale proprietarilor de „villae”, se opresc în prima jumătate a secolului III e.n., în condițiile dezordinii și nesigurății provocate de invaziile barbare și luptele pentru tron din Imperiu. Raportînd materialul epigrafic la observațiile arheologice efectuate de noi în ultimii ani, în așezările din nordul Dobrogei⁵⁰), se poate avansa ideea dispariției „de facto” a acestui tip de proprietate după marea invazie a goților conduși de Kniva (249—250 e.n.)⁵¹). Este foarte probabil ca, mulți dintre foștii proprietari funciari, să fi renunțat la proprietățile lor, exploatarea acestora devenind nesigură și categoric nerentabilă, în condițiile răspîndirii colonatului și a fenomenului de concentrare a proprietății constatată în secolele IV—VI e.n. la Dunărea de Jos⁵²). Oricum, „villa” romană din Dobrogea, care desemnase în primele secole ale stăpînirii romane, mica și mijlocia proprietate, dispărea ca urmare a unui fenomen legic, în cadrul prefacerilor adînci de natură economică și socială din epoca romanității târzii.

În încheierea acestei lucrări, se ouvine să spunem, că proprietatea funciară de tip „villa rustica” a reprezentat în Dobrogea, vreme de mai bine de un secol și jumătate, puntea de legătură dintre romanitatea citadină și lumea tradițională a satelor indigene, asupra căreia a exercitat o influență lentă, dar covârșitoare, contribuind în toate sectoarele activității productive la romanizarea acestei provincii.

DIE GRUNDBESITZER AUS DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Analyse des epigraphischen Materials aus dem dörflichen Milieu der gewesenen Provinz Scythia Minor, lässt den Verfasser 23 Inschriften aus sodern, welche sich auf Grundbesitzer aus diesem bis jetzt relativ unbekanntem Gebiet, beziehen.

Die vom Verfasser benützte Aussonderungsmethode, stützt sich auf die Verfolgung derjenigen Grabdenkmäler welche in dem dörflichen Milieu hergestellt wurden und einem Personenkreis angehörten, welcher mit den durch andere Grabinschriften sicher bezeugten Familien der Grossgrundbesitzer verwandt oder identisch ist.

9 von den 23 Grossgrundbesitzer wurden von Veteranen der verschiedenen Auxiliartuppen oder Legionstruppen, welche auf den donauländischen Limes am ende des I und anfang des II Jh.u.Z. stationierten, gegründet. Das heisst aber das die Zahl dieser viel grösser sein gewesen muss und das die Mehrzahl der Besitztümer vom „Villa rustica” — typus Veteranenfamilien angehört.

Die Mehrzahl der „Praedia” sind in der Nachbarschaft einheimischen einer Siedlungen anzutreffen, was auf die sehr rege Benützung der einheimischen Arbeitskraft in der Scythia Minor im II—III Jh.u.Z. schliessen lässt.

Der Verfasser gelangt zur Überzeugung, das der Grundbesitz vom „Villa rustica” — typus in der Dobrudscha die Verbindung mit der traditionellen Welt der einheimischen Dörfern dargestellt hat, auf der sie eine langsame aber entsetzliche Einwirkung ausgeübt hat. Der Verfasser versucht durch den Vergleich der epigraphischen und der archäologischen Quellen eine zeitliche Einordnung der Grundbesitzer vom „Villa rustica” — typus zu erhalten, wobei nach seiner Meinung diese die kleine und mittlere Form des Grundbesitzes darstellen.

Der Verfasser nimmt an das mit dem Erscheinen dieser Grundbesitzerform (in der Zeit der Flavier) auch die Romanisation der Provinz angefangen hat. Ihn, ihr Ende ist in Verbindung mit der grossen gotischen Einfall geführt vom Kniva (249—250) zu setzen, mit dem auch eine neue Entwicklung der Romanität auf diesem Gebiet beginnt.

49. V. Părvan, *Incepăturile...* p. 95; Vulpe, *EAD*, p. 117.

50. Vezi supra, nota 11.

51. Cel puțin, pentru partea de nord a Dobrogei, situația este reală. Odată cu încetarea emisiunilor monetare, la mijlocul sec. III e.n., se constată și o distrugere definitivă a villae-lor din această zonă.

52. Vezi la I. Barnes *Die Isteria Dobrogei*, vol. II, pp. 448—449, bibliografia și discuția problemelor.